

УДК 37.091.4-053.5

ВАЛЕНТИНА ГРИБ

Педагогічний університет ім. Комісії національної освіти, Краків,
Польща

**«КОЛЕКТИВНЕ ВИХОВАННЯ» А. С. МАКАРЕНКА
ЯК ОДИН ІЗ УНІВЕРСАЛЬНИХ МЕТОДІВ КОРЕКЦІЇ
ВАЖКОВИХОВУВАНОСТІ УЧНІВ РІЗНОГО ВІКУ**

У статті проаналізовано педагогічні ідеї всесвітньовідомого педагога-практика А. С. Макаренка, зокрема метод колективного виховання як один з універсальних існуючих методів зменшення явища важковиховуваності дітей різного віку в сучасній загальноосвітній школі. На основі праць педагога створено модель колективу, основу на методиці паралельної дії А. С. Макаренка, укладено таблицю вікової градації розвитку колективу та виокремлено певні рекомендації щодо напрямів колективної роботи в сучасній школі.

***Ключові слова:** важковиховуваність, колективне виховання, педагогічна спадщина А. С. Макаренка, організація колективу, виховання гармонійно розвинутої особистості*

У колективі – через колектив – для колективу

А. С. Макаренко

Проблема незацікавленості навчанням та соціальна безініціативність, неконтрольованість поведінки, дитяча злочинність, підліткова наркоманія й алкоголізм, комп'ютерна залежність та «віртуальна» агресія, статева розбещеність і деморалізація, що складають підвалини важковиховуваності дітей, не є новою для сучасної школи. Постає потреба знаходження нових методів виховання й перевиховання, вивчення та модернізації існуючих методів. Відповідно, набуває актуальності звернення до педагогічного досвіду А. С. Макаренка в роботі з важковиховуваними дітьми.

Педагогічний досвід А. С. Макаренка в роботі з важкими дітьми в сучасних умовах і в спеціалізованих закладах досліджували головним чином С. Бадер [1], І. Тараненко [7], К. Іващенко [4], Т. Гніда [2], Л. Новикова [6] та ін. Однак недостатньо вивченим залишається аспект упровадження й модернізації методу колективного виховання А. С. Макаренка в сучасну загальноосвітню школу.

Мета статті – визначити вплив методу колективного виховання А. С. Макаренка на виховання та перевиховання важковиховуваних дітей у сучасній загальноосвітній школі.

Терміни «педагогічна занедбаність», «соціально-педагогічна занедбаність», «неблагонадійність», «девіантна поведінка» чи «асоціальна поведінка» є синонімічними. Різниця полягає у віковій градації та глибинності важковиховуваності.

Психолог Р. В. Овчарова вважає, що педагогічна занедбаність – це стан, якому притаманні відсутність необхідного запасу знань, слабе володіння способами та прийомами їх набуття та нерозвиненість навчально-пізнавальних мотивів. Вона наголошує, що педагогічна занедбаність, яка виникла в дошкільний період на поведінковому рівні, набуває новоутворень дидактичного рівня в молодшому шкільному віці, переходить у соціально-педагогічну в підлітків. Тобто, термін «педагогічна занедбаність» стосується молодших школярів, тоді як «девіантна

поведінка» притаманна підліткам. Однак обидва прояви порушень поведінки можна охарактеризувати як «важковихованість».

Педагоги В. М. Оржеховська і Т. Є. Федорченко характеризують категорію педагогічно занедбаних дітей як переважно фізично та психічно здорових дітей, які стали важкими через неправильне виховання чи брак його впродовж тривалого часу. Характерною особливістю цих дітей є прагнення задовольнити свої бажання, не зважаючи на вимоги оточення, колективу. Педагогічна занедбаність притаманна для дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, котра без належного виховного процесу переростає в девіантну поведінку в підлітковому віці.

Педагогічна занедбаність – це відхилення від норми в поведінці, моральній свідомості, навчальній діяльності, що виявляється через нерозвиненість, ненавченість і невихованість дитини, відставання її розвитку і власних можливостей, що зумовлені негативним впливом середовища, помилками сімейного виховання та недоліками шкільного виховання [2].

Девіантна поведінка (від лат. deviation – відхилення) визначається як поведінка з відхиленням, тобто як окремі вчинки або система вчинків, які суперечать загальноприйнятим у суспільстві правовим або моральним нормам. Типовими проявами девіантної поведінки є ситуативно обумовлені поведінкові реакції, такі як агресія, виклик, демонстрація, систематичні відхилення від навчальної та трудової діяльності, утеча з дому, шкідливі звички, рання наркотизація, асоціальні дії, спроби суїциду [7].

Зазвичай, підлітки з девіантною поведінкою мають характерні риси особистості, соціально-психологічні особливості, які можуть стосуватися мотиваційної, інтелектуальної, емоційно-вольової та інших сфер особистості, саморегуляції. Девіація може мати як негативний, так і позитивний прояви. Порушення в поведінці можуть бути викликані різкою індивідуальністю (геніальністю), оригінальністю мислення, що може трактуватися соціумом як відхилення від канонів, прагненням самовираження; приверненням уваги, актом протесту, гіпер- чи гіпоактивністю, проблемами в позашкільному житті, темпераментом. Таким чином, важковиховані з різко вираженою індивідуальністю при відповідній психофізичній корекції здебільшого стають лідерами. Їхню енергію просто треба спрямувати «у правильне русло».

А. І. Грабов підкреслював, що термін «важкі діти» є одним із неформальних педагогічних понять. «З одного боку, – зазначав він, – це невстигаючі діти, малообдаровані, а з іншого – діти з нехарактерними для шкільного середовища настановами або діти з різко вираженою індивідуальністю, яка нерідко знаходиться між здоров'ям та хворобою». У той же час А. С. Макаренко зауважував, що не можна учнів із низьким рівнем навчання відносити до категорії важких. «Якщо мало здібностей, то вимагати відмінну успішність не лише марно, але й злочинно. Не можна насильно змусити добре вчитися. Це може призвести до трагічних наслідків» [5].

І. Тараненко зазначає, що зовнішньо важковихованість проявляється у формі конфліктності дітей і підлітків з оточенням, грубістю, емоційною неврівноваженістю, правопорушеннями, що призводить до складнощів у виправленні поведінки, необхідності докладання додаткових зусиль і засобів з боку педагога, особливої уваги, індивідуального та особистісно-орієнтованого підходу для їх перевиховання в умовах сім'ї, школи, колективу. Важковихованість полягає у несприйнятті та протидії підлітка цілеспрямованим педагогічним впливам [7].

Враховуючи, що педагогічна занедбаність без відповідної виховної роботи переходить у девіантну поведінку, що складає підґрунтя важковиховуваності, завдання школи полягає у діагностуванні джерел відхилень дитини на кожному віковому рівні, вчасному виявленні здібностей школярів і створенні умов для їх розвитку, належної соціальної оцінки задля виховання повноцінних, впевнених та цілеспрямованих індивідів. Саме таку позицію займав всесвітньовідомий педагог-практик А. С. Макаренко в методиці колективного виховання. За його словами: «Колектив – не натовп. Досвід колективного життя це не тільки досвід сусідства з іншими людьми, через колектив кожен його член входить в суспільство», тобто «Колектив виступає вихователем особистості» [5]. Таким чином, колектив – це чітко сформована модель взаємоіснування і взаємодії, що потребує спланованої організації та постійної праці.

Універсальність методики А. С. Макаренка полягає в тому, що колективне виховання може реалізуватись на всіх рівнях освітнього процесу. Однак у дитячому садку воно відбувається у формі гри, а у вищій колектив формується самостійно, без впливу сторонніх і ґрунтується головним чином навколо профільної зацікавленості. Тож, на нашу думку, найважливішим є аспект виховання і перевиховання колективом у стінах школи. Саме тому доцільним є дослідження методики «колективного виховання» Макаренка як одного з найбільш ефективних способів боротьби з важковиховуваністю в загальноосвітніх закладах.

«Виховання, – стверджував А. С. Макаренко, – процес соціальний... З усім складним світом навколишньої дійсності дитина входить у безкінечне число стосунків, кожне з яких обов'язково розвивається, переплітається з іншими стосунками, ускладнюється фізичним і моральним ростом самої дитини. Весь цей «хаос»... створює певні зміни в особистості дитини. Спрямувати цей розвиток і керувати ним – завдання вихователя» [5].

Метод колективного виховання був вивчений педагогом на практиці в стінах трудової колонії для дітей-правопорушників ім. М. Горького (1920-1928 під Полтавою, з 1926 в Куряжі поблизу Харкова) і дитячій комуні ім. Ф. Е. Дзержинського (1927-35, в передмісті Харкова). Працю в трудовій колонії А. С. Макаренко описав у «Педагогічній поемі» (1933-1935), а досвід діяльності комуні – у повісті «Прапори на баштах» (1938) та книзі «Марш 30-го року» (1932).

На рис. 1 представлено модель організації колективу, укладену А. С. Макаренко.

Колективна робота була спрямована на формування елементів демократичної культури вихованців. Колектив був розбитий на різновікові загони, командири в яких змінювалися двічі на рік. Паралельно з цими загонами були шкільні класи. Разом із тим практикувалася робота тимчасових зведених загонів, об'єднаних певним завданням, у яких командири постійних загонів працювали як рядові його члени. Більше того, кожен день призначався черговий командир, який міг зробити зауваження або здійснити обов'язкове для виконання розпорядження будь-якому члену колективу. Командири несли відповідальність перед Радою за якість виконання роботи та порядок у загоні. До складу ради входили командири загонів, представники адміністрації, санкомісія та господарча комісія.

Така організація колективної співпраці забезпечувала дотримання демократичних ідей, не лишаючи місця кар'єризму чи «дідівщині». У подібному колективі жоден не мав шансу, за словами А. С. Макаренка, «стати над колективом» або відчувати себе приналежним до «командної касти».

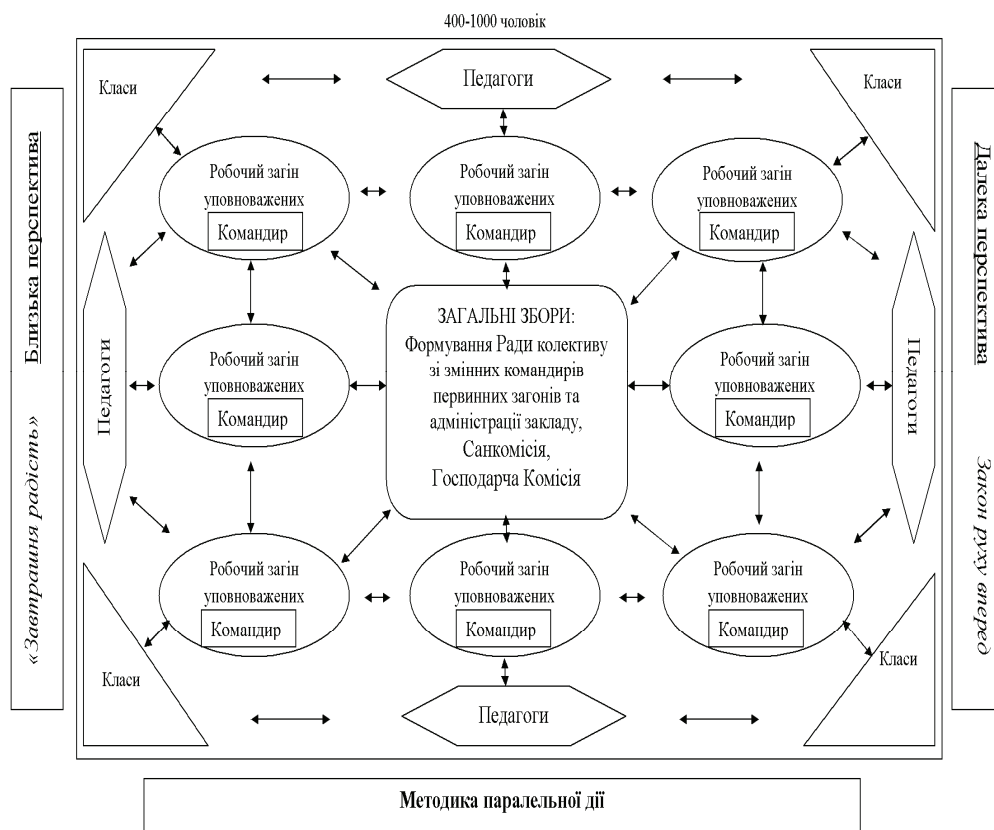

Рис. 1. Структура колективу (за А.С. Макаренком)

Кожен член колективу піддавався контролю й ніс певну відповідальність перед громадою. Так, кожен учасник загону відповідав перед командиром і загonom, командир – перед Радою, загін – перед комісіями та іншими загонами, Рада – перед усіма учасниками навчально-виховного процесу.

Важлива роль відводилася співпраці учнівського колективу з педагогічним складом навчального закладу. Як бачимо з табл. 1, педагоги не існували окремо від учнів, а співіснували разом з ними як на периферійному, «виконавчому» рівні, так і на рівні керівному.

Методика організації колективу, запропонована А. С. Макаренком, базувалася на методиці паралельної дії. Сутність цієї методики полягала в опосередкованому впливові вихователя на вихованця через колектив, до якого він входить, що дозволяло зменшити опір дитини виховним впливам, оскільки, по-перше, позиція вихователя є прихованою, а, по-друге, висунення вимог чи переконань відбувається через увесь колектив, що створює більш вагому аргументацію. Але стовідсоткова дієвість означеної методики можлива лише за умови правильної організації та розвитку колективу, цілісності інтересів громади і кожної особи, мажорності настрою, єдності, почуття захищеності та власної гідності кожного члена, активності та здатності гальмувати.

За А. С. Макаренком, колективне виховання має чотири стадії формування та розвитку (див. табл. 1).

Таблиця 1

Вікова та часова градація організації колективу

I Стадія, диктатури	1 клас (початкова школа), 5 клас (середня школа), новосформована група. Триває від навчальної чверті до семестру.	Провідну роль відіграє керівник (куратор).	Відбувається знайомство колективу. Керівник сам, без будь-якого узгодження з колективом, ставить вимоги, обов'язкові для виконання кожним окремо і всією групою в цілому.
II стадія часткової підтримки	Від освоєння попередньої стадії і до кінця навчального року.	Співпраця керівника з активом.	Формується ядро, тобто група дітей, які свідомо підтримують вимоги організатора колективу.
III стадія колективної диктатури	Найчастіше настає з початком нового навчального року.	Колективне висунення вимог до кожного члена колективу.	Передбачає можливість колегіального вирішення всіх питань життя колективу демократичним способом — на основі прийняття рішення більшістю голосів.
IV стадія само- виховання	Підсвідомо впливає з попередньої стадії.	Особистісне усвідомлення відповідальності	Кожен член колективу не чекає доручень, а сам, виходячи з інтересів колективу, бере на себе певні обов'язки та контролює їх належне виконання.

Як бачимо, перша стадія стосується класних колективів, друга – охоплює командирів кожного загону, що передають завдання і слідкують за їх виконанням, третя стадія характеризується колективним пильнуванням виконання вимог, четверта – стосується усієї структури закладу в цілому і кожного учасника зокрема. Найголовніший виховний вплив має, на нашу думку, третя стадія, виділена А. С. Макаренком. На цій стадії найактивнішого виховного прояву набуває власне колектив, що висуває вимоги до кожного.

Важливим елементом формування колективу є визначення системи перспективних ліній, тобто близької, середньої та далекої перспективи (мети, цілі), що служить фактором об'єднання і є рушійною силою розвитку колективу. Використання такої системи формує у дітей соціальний оптимізм, прагнення досягти власною працею «завтрашньої радості». За словами А. С. Макаренка: «Усіляка, навіть незначна, радість, що стоїть перед колективом, робить його більш міцним, дружнім, бадьорим. Людина не може жити на світі, якщо не має попереду нічого радісного. Істинним стимулом людського життя є завтрашня радість» [5].

Це явище важливе не тільки для колективу в цілому, але й для кожного зокрема. «Найголовніше, – наголошував А. С. Макаренко, – треба вміти бачити принади сьогодняшнього і завтрашнього дня і жити цією принадою. У цьому полягає мудрість життя, ... його ціль» [5].

З огляду на контингент і час, «колективізація» А. С. Макаренка була

виграшною позицією для досягнення поставлених цілей перевиховання, але в наш час макаренківські погляди реалізуються в іншому контексті.

Звісно, в загальноосвітніх навчально-виховних закладах первинні дитячі колективи мають формуватися, перш за все, за принципом одновікових. Але в школах інтернатного типу чому б не вдатися до формування різновікових колективів? Це було б природно і виправдано із соціально-психологічного погляду.

З цього приводу А.С. Макаренко писав: «У мене первинним колективом був загін. Спершу я організовував загони за таким принципом: хто з ким учиться, хто з ким працює, тих я об'єдную в один загін» [5].

У такому об'єднанні А. С. Макаренко вбачав подібність до сім'ї, де «...створюється піклування про молодших, повага до старших, найніжніші нюанси товариських взаємин. Там малюки не будуть замкнені в окрему групу, яка вариться у власному соку, а старші ніколи не розповідатимуть непристойних анекдотів, бо в них є піклування про молодших» [5]. У першому випадку колективізація буде нести профілактичну природу з елементами корекції, а в другому – корекційну та реабілітаційну. Різноплановість такого підходу зумовлена ще й тим, що в школі колектив має сталий, але короткотривалий характер, тому що діти в її стінах перебувають лише певний час, переважна більшість якого припадає на уроки, а в закладах інтернатного типу – постійний, від навчання до дозвілля.

Т. Е. Коннікова у книгах «Організація колективу учнів у школі» (1957) та «Віковий підхід в роботі піонерської організації» (1967) відкинула думки про неможливість використання макаренківської концепції в «нормальній» школі. Дослідниця з'ясувала, що причиною труднощів у застосуванні колективних форм роботи є невміння учителів своєчасно враховувати значення життєвого досвіду дитини, який формується не лише в школі, але й в системі широких життєвих стосунків, що виступають базою педагогічної дії.

Зрозуміло, що конкретні форми організації самоуправління, які існували в колонії ім. М.Горького, у комуні ім. Ф.Е. Дзержинського, не всі і не завжди можуть бути перенесені в практику сучасної школи. Але дух дискусії, колективного вироблення рішень і свідомої дисципліни, атмосфера, яка формувала почуття господаря у своєму колективі й країні, – усе це повинно ретельно вивчатися нашою школою, дитячими організаціями в нових умовах.

З опору на методику колективного виховання А. С. Макаренка ми розробили наступні рекомендації щодо роботи колективу в загальноосвітній школі:

- децентралізація організації шкільного колективу, тобто спочатку формування класних колективів, а потім – загальношкільного колективу;

- стала співпраця педагогічного та учнівського складу школи на всіх рівнях організації. Але ця співпраця не має нести примусовий характер. Ціль педагогів – створити загальну добровільність і зацікавленість процесом «колективізації». Важливо прислухатися до думок школярів, їх уподобань, бажань, поглядів, ідей, адже завданням школи – виховувати дітей, а не реалізовувати власні амбіції. Адміністрація та педагоги мають служити допоміжним, опорним фактором в організації виховного процесу. Головне завдання педагогів – створити «здоровий колектив», не розділений на дорослих і дітей, у якому просто не буде умов для процвітання занедбаності. Для цього необхідно створити умови для самореалізації кожної особистості колективу у форматі гурткових тренінгових занять чи студій за інтересами;

- упровадження традицій закладу: організація зустрічей випускників, родинних свят, шкільних балів, пошанування обдарованої молоді тощо;

- дієвість органу шкільного самоврядування: контроль за дотриманням

внутрішкільного розпорядку, чергування, шкільної символіки, форми певного зразку, грошової одиниці конкретного освітнього закладу тощо;

– стимулювання учнів. Наявність різних учнівських рейтингів, таких як «Найуспішніший», «Найохайніший», «Найвихованіший» учень і, відповідно, «Клас місяця»;

– співпраця педагогічного й різновікових учнівських колективів з метою виконання конкретного загального завдання: волонтерська робота, організація загальношкільного свята та ін.

Отже, А. С. Макаренко намагався виховати самостійну, незалежну, соціально адаптовану особистість через колектив, де останній виступав у якості способу формування такої особистості. На думку педагога, кожен член колективу має пройти школу керування ним, спробувати себе в ролі організатора, очільника, відчути відповідальність за розвиток колективу в цілому. Сучасний колективний менеджмент освітньої установи ґрунтується на засадах спадщини А. С. Макаренка та репрезентує цілеспрямовану діяльність педагогів та учнів, спільну організацію планування, діагностування життєдіяльності закладу з метою підвищення ефективності виховної роботи щодо уникнення та подолання важковиховуваності учнів різного віку.

Список використаних джерел

1. Бадер С. Управління розвитком учнівського колективу в педагогічній спадщині А. С. Макаренка [Текст] / С. Бадер // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 7 (266). Ч. II. – С. 126-132.
2. Гніда Т. Творче використання ідей видатного педагога А. С. Макаренка в сучасних умовах у роботі з важковиховуваними учнями молодшого шкільного віку [Текст] / Т. Гніда // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 29. – С. 423-428.
3. Гриб В. Занедбаність дитини як педагогічна проблема [Текст] / В. Гриб // Методика управління навчальними закладами. – 2013. – С. 16-17.
4. Іващенко К. Педагогічна система А. Макаренка: досвід організації дитячого самоврядування / К. Іващенко // Історико-педагогічний альманах. – 2011. – Вип. 2. – С. 9-12.
5. Макаренко А. С. Педагогическая поэма [Текст] / А. С. Макаренко / Сост., вступ. ст., примеч., пояснения С. Невская – М.: ИТРК, 2003. – 736 с., илл.
6. Новикова Л. Педагогика детского коллектива (вопросы теории) [Текст] / Л. Новикова. – М.: Педагогика, 1978. – 144 с.
7. Тараненко І. Роль корекційно-педагогічної діяльності у вихованні підлітків з девіантною поведінкою [Текст] / І. Тараненко // Педагогічна освіта: теорія і практика. – 2015. – Вип. 18. – С. 99-104.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2016 р.

ГРИБ В.

Краковский Педагогический университет имени Комиссии национального образования, Польша

«КОЛЛЕКТИВНОЕ ВОСПИТАНИЕ» А. С. МАКАРЕНКО КАК ОДИН ИЗ УНИВЕРСАЛЬНЫХ МЕТОДОВ КОРРЕКЦИИ ТРУДНОВОСПИТУЕМОСТИ УЧЕНИКОВ РАЗНОГО ВОЗРАСТА

В статье анализируются педагогические идеи всемирно известного педагога-практика А. С. Макаренко, в частности, метод коллективного воспитания как один из универсальных существующих методов по уменьшению явления трудновоспитуемости детей разного возраста в современной общеобразовательной школе. На основе трудов педагога создана модель коллектива, основанная на методе параллельного действия А. С. Макаренко, сформулированы рекомендации по направлению коллективной работы в современной школе.

Ключевые слова: трудновоспитуемость, коллективное воспитание, педагогическое наследие А. С. Макаренко, организация коллектива, воспитание гармонично развитой личности

GRYB V.

Pedagogical University of Cracow, Poland

«COLLECTIVE EDUCATION» FROM MAKARENKO AS ONE OF THE UNIVERSAL METHODS OF CORRECTION UNCONTROLLABLE BEHAVIOR OF PUPILS OF ALL AGES

The article analyzes the pedagogical ideas of the world famous teacher-practice Makarenko, in particular the collective method of education as one of the universal existing methods to reduce the phenomenon of difficult children of different ages in a modern comprehensive school. On the basis of the teacher collective works created a model based on the method of parallel action Makarenko, enclosed table of age grading of staff and allocated specific recommendations on areas of collective work in the modern school.

Keywords: *behavioral problems, collective training, pedagogical legacy of Makarenko, the organization of collective upbringing harmoniously developed personality.*